

BŪDVARDŽIŲ KIRČIAVIMO POLINKIAI XX A. 6–7 DEŠIMTMEČIO VAKARŲ AUKŠTAIČIŲ KAUNIŠKIŲ ŠNEKTŲ RANKRAŠTINIUOSE ŠALTINIUOSE

Vilija Ragaišienė

Geolingvistikos centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5,
LT-10308 Vilnius, Lietuva
El. p. vilija.ragaisiene@gmail.com

1. Įvadas

Straipsnyje analizuojama vakarų aukštaičių kauniškių patarmės XX a. 6–7 deš. rankraštinųjų šaltinių, saugomų Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve, medžiaga.

Straipsnio objektas – XX a. 6–7 deš. rankraštinuose šaltiniuose rastų būdvardžių kirčiavimo ypatybės. Tikslas – aprašyti vakarų aukštaičių kauniškių šnektų dviskiemenių ir daugiaskiemenių būdvardžių kirčiavimo ypatybes, aptarti jų akcentuacijos polinkius.

Būdvardžių kirčiavimas straipsnyje nagrinėjamas ne vienu aspektu – pagal kirčio vietos ir (arba) kirčiavimo paradigmu įvairavimą, akcentinių variantų vartojimo dažnumą ir paplitimą patarmės plote, vedinių santykį su pamatiniais žodžiais ir kt.

Atliktas tyrimas yra naujas ir aktualus. Straipsnyje, remiantis iš viso vakarų aukštaičių kauniškių ploto per du dešimtmečius surinkta medžiaga, pirmą kartą aprašomi būdvardžių kirčiavimo polinkiai, pateikiamas toje pačioje šnekte akcentinių variantų turinčių žodžių sąvadas ir paplitimo žemėlapis. Atliktas tyrimas pirmiausia turėtų būti aktualus tarmių kirčiavimo polinkių ir akcentuacijos reiškinių kaitos tyrėjams. Tikėtina, kad jis turės ir praktinės naudos tarminių žodynų rengėjams – dialektologams ir leksikografams.

2. Tiriamoji medžiaga

Renkant medžiagą *Lietuvių kalbos atlasui*¹, XX a. 6–7 deš. tarmių tyrėjams keltas uždavinys fonetine transkripcija užrašyti ir sukirčiuoti „kiek galint daugiau tekstų [...] iš kasdienės kalbos ir tautosakos“ (žr. plačiau LKAP, 9). Per du dešimtmečius buvo iširtos vakarų aukštaičių kauniškių plotui priklausančios gyvenamosios vietovės (punktai)² ir parengti jų tarminiai aprašai. Tyrėjams medžiagą pavyko surinkti beveik iš visų vakarų aukštaičių kauniškių gyvenamųjų vietovių –

¹ *Lietuvių kalbos atlasas 1. Leksika*, Vilnius: Mokslas, 1977; *Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika*, Vilnius: Mokslas, 1982; *Lietuvių kalbos atlasas 3. Morfologija*, Vilnius: Mokslas, 1991.

² Tirtinos gyvenamosios vietovės (punktų pavadinimai ir numeriai) nustatyti *Lietuvių kalbos atlaso* rengėjų.

archyve rasti 105 šaltiniai (apie 2700 puslapių) iš 100 punktų (žr. Ragaišienė 2019, 2)³. Rankraštinių punkto šaltinių dažniausiai sudaro tirtos vietovės, šnekotos kalbinių ypatybių ir pateikėjų pristatymas, atsakymai į *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programos* leksikos, fonetikos, morfologijos ir sintaksės klausimus, transkribuoti tekstai⁴.

1951 m. išleistoje *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programoje* kirčiavimui ištirti skirta palyginti nedaug klausimų. Būdvardžių akcentuacijos polinkiams įvertinti įtraukti tik šeši klausimai (žr. LKAP, 68–71). Į juos atsakius turėtų paaiškėti, kaip tiriamoje šnekte kirčiuojami aukštesniojo laipsnio ir įvardžiuotiniai (*gerėsnis, gerėsnė, mažasis, gerasis...*), paprastieji (*lygus, lygi, brangus, brangi...*) ir bevardės giminės *u* kamieno (*baisù, sunkù...*) būdvardžiai, vediniai su priesaga *-inis* (*molinis, beržinis*⁵), žodžių *geltoni, raudoni* daugiskaitos vardininko formos (*geltóni, raudóni ar geltonì, raudonì*). Dar keli klausimai, rodantys būdvardžių akcentuacijos polinkius, yra Programos skyriuje *Morfologija* (žr. LKAP, 89, 96–97). Pavyzdžiui, šio skyriaus dalyje *Daryba* pateikta klausimų apie priesagų *-ėtas / -uotas* (*káulėtas / káuluotas*), *-uotas / -otas* (*kálnuotas / kálnotas*) vedinių vartojimą, paprastųjų būdvardžių *u* ir *a* kamienų įvairavimą (*pigùs / pìgas*).

Analizei surinkti pavyzdžiai priklauso visuotinės leksikos sluoksniui: jie vartojami visame vakarų aukštaičių kauniškių patarmės plote, pvz.: *ántinis / antìnis, kálnuotas / kalnúotas, káulėtas / kaulėtas, sunkùs / suñkus, vikrùs / vìkras* ir kt. Rankraštiniuose šaltiniuose būdvardžių kirčiuotė nenurodyta. Atsakant į anketos klausimus konkrečių žodžių dažniausiai pateikta vienaskaitos ar daugiskaitos vardininko formų. Kitų linksnių įvairiai kirčiuojamų formų rasta transkribuotuose tekstuose.

Tiriamosios medžiagos sąvadą sudaro apie 150 būdvardžių. Dauguma jų rasti bent keliolikoje (neretai daugiau nei pusėje) rankraštinių šaltinių (visame patarmės plote suregistruota apie 1900 šių žodžių vartosenos atvejų). Iš tiriamojo ploto surinktų duomenų pakanka įvertinti XX a. 6–7 deš. vakarų aukštaičių kauniškių patarmės akcentuaciją ir nustatyti būdvardžių kirčiavimo polinkius. Aptariami šaltiniai palyginti gerai atspindi tiriamos patarmės ypatybes. Juose pateikta medžiaga yra vertinga ir patikima, nes dauguma rankraščių parengti patyrusių dialektologų – E. Grinaveckienės, K. Morkūno, J. Paulausko, A. Valeckienės, K. Vosylytės, V. Vitkausko ir kt.⁶

³ Rankraščių nėra tik iš Raudonės (467), Vareikonių (470), Zapvėškio (515), Užsalių (518), Bašninku (622) ir Naviniškų (654) punktų.

⁴ Atsakymai į klausimus užrašyti transkripcija ir sukirčiuoti. Transkribuoti tekstai yra nedidelės apimties, jų pateikta ne visuose šaltiniuose. Iš kelių punktų užrašyta tik tarminių tekstų. Nagrinėjami būdvardžiai pateikti skirtinga transkripcija, neišvengta riktų ir netikslumų, pasitaiko sunkiai įskaitomų raidžių ir pan. Nurodant kelių šnekėtų vartosenos pavyzdžius, neretai reikėtų pateikti keletą tos pačios žodžio formos variantų. Aptariamiems akcentologijos reiškiniams transkripcija nėra aktuali, todėl straipsnyje pavyzdžiai teikiami bendrinės lietuvių kalbos rašmenimis.

⁵ Priesagos *-inis* būdvardžiai anketoje pateikti nesukirčiuoti.

⁶ Pastebėtina, kad užrašinėjant duomenis pateikėjų klausta ne tiesiogiai, atsakymai į klausimus atsekti iš tarminių tekstų.

3. Dviskiemenių būdvardžių kirčiavimo polinkiai

Tiriamuose šaltiniuose daugiausia (iš viso 30) rasta dviskiemenių *u* kamieno vyriškosios ir *jā* kamieno moteriškosios giminės būdvardžių vienaskaitos vardininko formų (pastarosios formos užrašytos ne visų žodžių arba paliudytos tik dalies rankraščių). Vakarų aukštaičių kauniškių šnektose abiejų giminių vienaskaitos vardininko formos kirčiuojamos dvejopai – šaknyje ir galūnėje, pvz.: *brangùs*, *-ì* Brz (548)⁷, Vlk (495), Agr (532), Jz (591), Klm (604), Nmj (610), Ldv (624), Dkš (625), *brangùs* Plm (519)⁸, Plt (587), Všt (620), Žls (640) / *brángus*, *-i* Agr (532), Žvr (547), Skr (550), Mrj (606), *brángus* Žls (640), *brángi* Plt (587) ir kt.⁹

Iš turimos medžiagos matyti du svarbūs dalykai. Pirma, šnektose nagrinėjamus būdvardžius dažniausiai linkstama kirčiuoti pagal tą patį akcentinį modelį, pvz.: *áiškus*, *-i*, *brángus*, *-i*, *lýgus*, *-i*, *smùlkus*, *-i*, *sótus*, *-i*, *tánkus* *-i* Mrj (606) / *aiškùs*, *-ì*, *bjaurùs*, *brangùs*, *-ì*, *lygùs*, *-ì*, *pigùs*, *sotùs*, *sunkùs*, išskyrus *smùlkus*, *-i*, *tánkus*, *-i* Jz (591) ir kt. Antra, XX a. 6–7 deš. vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje aptariamų formų kirčiavimas buvo nenusistovėjęs – rankraščiai liudija dvejopą jų kirtį. Vienų būdvardžių labiau paplitusios šakninio, kitų – galūninio kirčiavimo formos, pvz.: *áiškus*, *-i* Vlk (495), Žvr (547), Brz (548), Plt (587), Klm (604), Mrj (606), Všt (620), Ldv (624), Dkš (625), Žls (640) / *aiškùs*, *-ì* Grd (465), Jz (591); *sunkùs* Vln (468), Krm (517), Arm (534), Žvr (547), Žžm (555), Plv (566), Snv (586), Jz (591), Pjv (603), Klm (604), Igl (607), Nmj (610), Grž (621), Ūdr (627), Krm (628), Klvr (639) / *suñkus* Vrt (432), Žnd (433), Slv (510), Žžm (555), Klv (572)¹⁰ ir kt.

Tiriami šaltiniai liudija skirtingus akūtinės ir cirkumfleksinės šaknies būdvardžių vienaskaitos vardininko formų kirčiavimo polinkius vakarų aukštaičių kauniškių šnektose XX a. 6–7 deš. Tvirtapradiškai kirčiuojamoms formoms yra būdingesnis baritoninis kirtis. Pavyzdžiui, būdvardžių *áiškus*, *-i*, *lýgus*, *-i*, *smùlkus*, *-i*, *sótus*, *-i*, *tánkus*, *-i* abiejų giminių formos dažniausiai kirčiuojamos šaknyje, galūninio kirčiavimo atvejų užrašytas vos vienas kitas. Cirkumfleksinės ar trumpos šaknies būdvardžių labiau paplitusios oksitoninės formos. Žodžių *gudrùs*, *-ì*, *baisùs*, *-ì*, *bjaurùs*, *-ì*, *pigùs*, *puikùs*, *skaidrùs*, *stambùs*, *-ì*, *sunkùs*, *šviesùs* apibendrintas galūninis kirtis. Rasta tik viena kita šaknyje kirčiuojama vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko forma, pvz.: *baĩsus* Kln (398), Grk (399), Dgl (439), *puĩkus* Všt (620), Vrt (432), Žnd (433), *staĩbus* Klv (572), *suñkus* Vrt (432),

⁷ Straipsnyje nurodomas ne tirtos gyvenamosios vietovės (kaimo) sutrumpinimas, o *Lietuvių kalbos atlaso* punkto pavadinimas ir numeris. Tai daroma patogumo dėlei. Kartais būna tirti keli punkto kaimai, tačiau ne visada aišku, iš kurio užrašyti duomenys. Be to, netikslinga įsivesti kelis vieno punkto sutrumpinimus. Juolab kad žemėlapyje yra galimybė duomenis nurodyti tik prie *Lietuvių kalbos atlaso* punktų.

⁸ Palómenės punktas vienų tarmėtyrininkų laikomas vakarų aukštaičių kauniškių, kitų – vakarų dzūkų ploto dalimi. Pavyzdžiui, Antanas Salys (1935, 87) Palómenės nebuvo priskyręs vakarų dzūkams. Asta Leskauskaitė (2018, 38–39), remdamasi vėlesniais dialektologų darbais ir pačios atliktais tyrimais, šį punktą priskiria pietų aukštaičiams, tiksliau, priedzūkiui. Straipsnio autorė, remdamasi šio punkto tarminių ypatybių aprašu (Grenda 1956, 4) ir *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija* (žr. įkliją tarp 36 ir 37 psl.), Palómenės punktą laiko vakarų aukštaičių kauniškių ploto dalimi.

⁹ Straipsnyje pirmasis teikiamas pagrindinis kirčiavimo variantas.

¹⁰ Būdvardžio *sunkus* nurodytos tik vyriškosios giminės formos.

Žnd (433), Slv (510), Žžm (555), Klv (572), *šviēsus* Agr (532)¹¹. Neatmestina galimybė, kad formos, paliudytos šnektų, esančių greta sąlyginio kirčio atitraukimo ribos, gali būti atsiradusios naujai, pvz.: *baĩsus* Kln (398), Grk (399), Dgl (439). Kadangi iš seno sutapo nemaža *u* kamieno daiktavardžių ir būdvardžių vienaskaitos formų, kai kuriais atvejais šakninis kirtis gali būti nulemtas (arba išlaikytas) ir kirčiavimo analogijos, pvz., *puĩkus žmogus* Všt (620) ir kt. (Lazauskaitė–Ragaišienė 2001, 166; 2001a, 106).

Vis dėlto labiau tikėtina, kad bent dalies straipsnyje nagrinėjamų akūtinės ir cirkumfleksinės šaknies būdvardžių šakninis kirtis yra paveldėtas iš seno (plg. Būga 1961, 74; Grinaveckienė 1964, 183; Lazauskaitė 1998, 65–66; Sakalauskiene 2013, 26). Pavyzdžiui, žodžių *aiškus, brāngus, lėgus, tānkus; baĩsus, suĩkus, šviēsus* baritoninį kirtį liudija M. Daukšos raštai (Skardžius 1935, 140–144). Tikėtina, kad būdvardžių *braĩngus, suĩkus* šakninis kirtis užfiksuotas ir 1737 m. anoniminėje lietuvių kalbos gramatikoje (Universitas ligvarum Litvaniae, 1981, 72), nors K. Eigminas (1981, 47–48) šiuos atvejus aiškino kaip autoriaus tarmės sąlyginį kirčio atitraukimą. Būdvardžiai *aiškus, -i, lėgus, -i, tānkus, -i* pastoviai kirčiuojami F. Kuršaičio 1883 m. žodyne.

Nagrinėjamų būdvardžių šakninį kirtį galėjus būti iš seno patvirtina ir kamiene kirčiuojamos bevardės giminės formos, kurios yra išlaikiusios senesnę kirčio vietą (Būga 1961, 76–78; Senkus 1960, 142 = 2006, 235; Lazauskaitė 1998, 67; Bacevičiūtė 2006, 32; Sakalauskiene 2013, 26 ir kt.)¹². Tačiau XX a. 6–7 deš. rankraštiniuose šaltiniuose senojo kirčiavimo atvejų rasta palyginti nedaug, pvz.: *baĩsu* Jrb (491), Klvr (639), *bjaũru* Slv (510), *nėku* Nmj (610), *suĩku* KzR (549), Grl (552), Mrg (553), Žžm (555), Snv (586), Nmj (610), Grp (612), Vgr (620a), Klvr (639), *tāmsu* Nmj (610), Ūdr (627) ir kt.¹³ Tiriamose šnektose šios formos dažniau kirčiuotos galūnėje nei šaknyje (plg. Senkus 1960, 142 = 2006, 235). Rankraštiniuose šaltiniuose rasta ir keletas dvejopo kirčiavimo toje pačioje šnekte atvejų, pvz.: *baisù / baĩsu* Nmj (610), *brangù / brāngu* Ldv (624), *sunkù / suĩku* Šns (585), Plt (587), Mrj (606) ir kt. Tikėtina, kad įsigalintis *u* kamieno būdvardžių galūninis kirtis, kad ir netiesiogiai, galėjo veikti bevardės giminės formų akcentuaciją.

Nagrinėjamų būdvardžių šakninį kirtį iš dalies galėjo palaikyti ir senojo *o* kamieno būdvardžiai, pvz.: *suĩkas : suĩkus* (Zinkevičius 1966, 274; plg. Skardžius 1943, 34; Vanags 1990, 75–81; Lazauskaitė 1998, 67). Rankraštiniuose šaltiniuose rasta pavienių *o* kamieno formų, pvz., *stĩpras žmogùs* Krn (628). XX a. antroje pusėje vakarų aukštaičių kauniškių šnektose šios formos vartotos tik kaip gretiminės, plg. *stiprùs / stĩpras* (LKA III 37, žml. Nr. 34). Pastebėtina, kad

¹¹ Šių būdvardžių moteriškosios giminės formų nepateikta.

¹² Manoma, kad būdvardžių negimininės formos apskritai galėję būti baritoninės neatsižvelgiant į kitų formų kirčio vietą (plg. Hirt 1929, 284).

¹³ Aptariamų būdvardžių vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko ir bevardės giminės šakninio kirčiavimo formos XX a. 6–7 deš. gana gerai buvo išlaikytos rytų aukštaičių vilniškių patarmėje (Kardelytė 1961, 164; 1975, 11).

aptariamų būdvardžių vienaskaitos vardininko formos XX a. 6–7 deš. skirtos ne tik kamiengaliu, bet ir kirčio vieta, pvz.: *giēdras / giedrùs, gùdras / gudrùs, stìpras / stiprùs, vùkras / vikrùs* Pjv (603)¹⁴.

Pateiktuose tarminiuose pasakojimuose rasta ir pavienių galūnėje kirčiuojamų akūtinės šaknies vienaskaitos įnagininko formų, pvz.: *su baltù kuodu*¹⁵ Kš (537), *su baltù kaklù, šaltù* Jz (591). Šių formų atsiradimo priežastys gali būti įvairios – morfonologinis akcentinės paradigmos išlyginimas, kirčiavimo analogija, dimocija ir kt. (Bacevičiūtė 2004, 26; Bakšienė 2019, 30–31; plg. dar Mikulėnienė 2005, 165; Ragaišienė 2010, 54; 2012, 226; 2019, 11–12 ir kt.).

4. Daugiaskiemenių būdvardžių kirčiavimo polinkiai

4.1. Rankraštiniuose šaltiniuose daugiausia rasta priesagos *-inis, -ė* būdvardžių (suregistruoti 49 vediniai). Dauguma jų padaryti iš daiktavardžių, pvz.: *garìnis, -ė, miežìnis, -ė, kraujìnis, -ė, kvietìnis, -ė* ir kt. Užrašyti tik keli vediniai, padaryti iš būdvardžių, pvz., *baisìnis, -ė*, veiksmazodžių, t. y. neveikiamųjų dalyvių, pvz., *kastìnis, -ė*,rieveiksmių, pvz., *aplinkìnis, -ė*, prielinksninių konstrukcijų, pvz., *pokarìnis, -ė*, žodžių junginių, pvz.: *šiokiādieninis, -ė / šiokiadiēnis, -ė / šiokiadiēnis, -ė* ir kt.

Nagrinėjami vediniai vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje XX a. 6–7 deš. kirčiuoti pagal pirmąją ir (arba) antrąją kirčiuotes, pvz.: *mētìnis, -ė* Dgl (439), Vlk (495), Agr (532), KNm (546), Brz (548), Išl (570), Kl_v (572), S_{nv} (586), Plt (587), Jz (591), Kl_m (604), Ktr (605), Mrj (606), Všt (620), Grž (621), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626), Žls (640), *sidabrìnis, -ė* Dgl (439), Vlk (495), KNm (546), Brz (548), Plt (587), Jz (591), Kl_m (604), Mrj (606), Igl (607), Všt (620), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626), Km (628), Žls (640) ir kt. Daugiau nei trečdalis jų tiriamose šnektose turi kirčiavimo gretybių, pvz.: *miltìnis, -ė* Dgl (439), Vlk (495), Lkš (513), Agr (532), KNm (546), Brz (548), Skr (550), Išl (570), Kl_v (572), Kbr (582), Pjv (603), Ktr (605), Mrj (606), Grž (621), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626) / *miltìnis, -ė* Plt (587), Jz (591), Kl_m (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Nm_j (610), Ldv (624), Žls (640) ir kt. Iš žodžių junginių sudaryti būdvardžiai tiriamose šnektose turi pirmosios ir antrosios kirčiuotės gretybių, pastovaus kirčiavimo formų įvairuoja dar ir kirčio vieta, pvz.: *šventadiēnis, -ė* (1) Šns (585), S_{nv} (586), Plt (587), Jz (591), Ktr (605), Igl (607), Ldv (624) / *šventādieninis, -ė* (1) Vlk (495), Agr (532), Skr (550), Grž (621), Ldv (624) / *šventadiēnis, -ė* (2) KNm (546), Kl_m (604), Dkš (625), Glč (626).

Iš turimos medžiagos matyti, kad daugeliu atvejų priesagos *-inis, -ė* būdvardžių kirčiavimo paradigma nulemta pamatinių žodžių akcentuacijos. Pastoviai kirčiuojami vediniai (arba vienas iš jų akcentinių variantų) darybiškai susiję su pirmosios arba antrosios kirčiuotės žodžiais, pvz.:

¹⁴ Gana dažnai XX a. 6–8 deš. kai kurios bendrinės kalbos *u* kamiens būdvardžių senosios *o* kamiens formos vartotos Rytų Lietuvos šnektose, pvz.: *rūgštas / rūgštus, sūras / sūrus, švelnas / švelnus* (Zinkevičius 1981, 23).

¹⁵ Šio daiktavardžio nurodyta tvirtapradė šaknies priegaidė. Labiau tikėtina vidurinė priegaidė.

ánkšt̃inis, -ė (: *ánkšt̃is* 1), *dúminis, -ė* (: *dúmas* 1), *káulinis, -ė* (: *káulas* 1), *keleiṽinis, -ė* (: *keleiṽis* 2) / *keleiṽinis, -ė, sil̃kinis, -ė* (: *sil̃kė* 2), *píeninis, -ė* (: *píenas* 1), *pasáulinis, -ė* (: *pasáulis* 1) / *pasaul̃inis, -ė* ir kt. Antrajai kirčiuotei priklausančių būdvardžių pamatiniai žodžiai dažniausiai yra trečiosios arba ketvirtosios kirčiuotės, pvz.: *arkl̃inis, -ė* (: *arkl̃ys* 3), *aviž̃inis, -ė* (: *aviž̃a* 3^b), *puš̃inis, -ė* (: *puš̃is* 4), *rag̃inis, -ė* (: *rāgas* 4), *mēs̃inis, -ė* (: *mēs̃a* 4) / *mēs̃inis, -ė* ir kt. Tik keletu vedinių kirčiavimas nesusijęs su pamatinių žodžių akcentuacija, pvz.: *gir̃inis, -ė* (: *gir̃ià* 2), *pavasarĩnis, -ė* (: *pavāsar̃is* 1), *sidabrĩnis, -ė* (: *sidābras* 2), *stóginis, -ė* (: *stógas* 3), *šūd̃inis, -ė* (: *šūd̃as* 1), *uoğ̃inis, -ė* (: *úoga* 1) ir kt. Šių žodžių rankraštinuose šaltiniuose paliudyta tik viena kirčiuotė, t. y. jie neturi akcentinių gretybių.

Sukaupta medžiaga rodo, kad vakarų aukštaičių kauniškių šnektose priesagos *-inis, -ė* vedinius XX a. 6–7 deš. buvo linkstama kirčiuoti pagal antrąją akcentinę paradigmą. Tai rodo keli dalykai. Pirma, dauguma būdvardžių, kurių pamatiniai žodžiai yra kilnojamojo kirčiavimo, dažniausiai kirčiuojami priesagoje, pvz.: *dratĩnis, -ė* (: *drāt̃as* 4), *gelež̃inis, -ė* (: *gelež̃is* 3^b), *šiaud̃inis, -ė* (: *šiáudas* 3), *viršutĩnis, -ė* (: *virš̃us* 4) ir kt. Antra, daugiau nei pusė vedinių, grindžiamų baritoninio kirčiavimo žodžiais, turi pirmosios ir antrosios kirčiuočių gretybių, pvz.:

ántinis, -ė (: *ántis* 1) Agr (532), Arm (534), Skr (550), Išl (570), Šns (585), Snv (586), Plt (587), Pšl (588), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Nmj (610), Všt (620), Grž (621), Glč (626), Krn (628), Ldv (624), Žls (640) / *antĩnis, -ė* Vlk (495), Lkš (513), KNm (546), Brz (548);

ilt̃inis, -ė (: *ilt̃is* 1) Lkš (513), Agr (532), KNm (546), Brz (548), Skr (550), Išl (570), Šns (585), Snv (586), Plt (587), Pšl (588), Jz (591), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Nmj (610), Všt (620), Grž (621), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626), Žls (640) / *ilt̃inis, -ė* Vlk (495);

mólinis, -ė (: *mólis* 1) Agr (532), KNm (546), Išl (570), Drs (571), Kbr (582), Šns (585), Plt (587), Pšl (588), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Nmj (610), Všt (620), Grž (621), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626), Žls (640) / *mol̃inis, -ė* Lkš (513), Agr (532), Brz (548), Skr (550), Kbr (582), Snv (586), *mol̃inė asl̃à* Jtj (493), Brz (548), *mol̃inis púodas* Čk (469), *mol̃inis tvártas* Pl (434);

višt̃inis, -ė (: *višt̃a* 2) Agr (532), Skr (550), Išl (570), Šns (585), Snv (586), Plt (587), Pšl (588), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Nmj (610), Všt (620), Grž (621), Ldv (624), Glč (626), Žls (640) / *višt̃inis, -ė* Vlk (495), Lkš (513), Agr (532), Brz (548), KNm (546).

Turima medžiaga rodo vedinių, grindžiamų pastovaus kirčiavimo žodžiais, skirtingus akcentuacijos polinkius. Maždaug pusė jų gana gerai išlaikę kamieno kirtį – gretimieji kirčiavimo variantai paliudyti tik pavienių šnektų, pvz., *ilt̃inis, -ė* / *ilt̃inis, -ė*. Ketvirtadalio vardažodžių abu akcentiniai variantai šnektose vartojami pramaišiu, pvz.: *mūr̃inis, -ė* (: *mūr̃as* 1) Grd (465), KNm (546), Brz (548) / *mūr̃inis, -ė* Lnč (401), KzR (549) ir kt. Likusiųjų vedinių, galima sakyti, apibendrintas priesagos kirtis, pvz.: *bulṽinis, -ė* (: *būlṽė* 1) Žnd (433), Jtj (493), Lkš (513), Agr (532), KNm (546), Žvr (547), Brz (548), Skr (550), Žl (564), Kzl (567), Kbr (582), Šns (585), Snv (586), Plt (587), Pšl (588), Jz (591), Klm (604),

Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Všt (620), Grž (621), Dkš (625), Glč (626), Žls (640) *bulvìniai bl̃ynai* Skr (550) ir kt. Dalies šių žodžių dar rasta ir pavienių pirmosios kirčiuotės formų, pvz.: *bulb̃inis, -ė* (: *bulb̃ė* 1) Čk (469), Išl (570), Jz (591), Klm (604), Ldv (624) / *būlb̃inis, -ė* Nmj (610) ir kt. Nemažos dalies aptariamų vedinių paliudyta tik antroji akcentinė paradigma, pvz.: *gir̃inis, -ė* (: *gir̃à* 2), *kanap̃inis, -ė* (: *kanap̃ė* 2), *vasar̃inis, -ė* (: *vāsara* 1), *žirñinis, -ė* (: *žir̃nis* 1) ir kt. Akivaizdu, kad priesagos *-inis, -ė* būdvardžių, siejamų su pirmosios ir antrosios kirčiuotės žodžiais, akcentuacija XX a. 6–7 deš. tiriamose šnektose dar buvo nenusistovėjusi. Rankraštiniai šaltiniai, ko gero, liudija šių vedinių priesaginio kirčiavimo modelio formavimąsi (tiksliau, rodo greta šakninio kirčiavimo tipo įsitvirtinant antrosios kirčiuotės paradigmą).

Nagrinėjamų būdvardžių akcentuacijos įvairavimas gali būti nulemtas įvairių priežasčių. Lingvistinėje literatūroje teigiama, kad būdvardžių, grindžiamų pirmosios ar antrosios kirčiuotės žodžiais, kirčiavimui nemažai įtakos gali turėti semantika (žr. Pakerys 1994, 341). Priesagoje kirčiuojami būdvardžiai daugeliu atveju žymi medžiagą, iš kurios arba su kuria kas nors padaryta (plg. Stundžia 1995, 74; Mikulėnienė, Pakerys, Stundžia 2007, 174). Pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių patarmėse neretai medžiagą reiškiančius priesagos *-inis, -ė* vedinius linkstama kirčiuoti priesagoje, nepaisant pamatinio žodžio akcentinės galios (Lazauskaitė-Ragaišienė 2008, 98; Ragaišienė 2015, 295; 2016, 174–175; Kazlauskaitė 2018, 143–144)¹⁶. Tiriamų šnektų rankraščiuose taip pat rasta tokios vartosenos pavyzdžių, pvz.: *milt̃inė kōšė* Klm (604), *bulṽinė, milt̃inė kōšė* Klm (604), *bulb̃inė dešr̃à* Mrj (606), *bulṽiniai, milt̃iniai bl̃ynai* Skr (550), *mol̃inė asl̃à* Itj (493), Brz (548), *mol̃inis púodas* Čk (469) ir kt. (žr. plačiau Senkus 1960, 149 = 2006, 238). Iš turimos medžiagos matyti, kad nagrinėjamų būdvardžių kirtis neturėtų būti grindžiamas vien semantika, plg. *plaut̃inė dešr̃à* Mrj (606). Neretai priesagoje arba šaknyje kirčiuojami vediniai gali reikšti ir medžiagą, ir paskirtį, pvz.: *bulb̃inis maĩšas* Klm (604); *cùkrinis rùnkelis* Glč (626), *cùkriniai rùnkeliai* Ūdr (627) / *cukr̃inis rùnkelis* Pdr (533), Lbv (638); *múr̃inė tvor̃à* Pl (434), KzR (549) / *mūr̃iniai rúmai* Grd (465); *pl̃ytinė trob̃à* Alv (583); plg. dar ketvirtosios kirčiuotės daiktavardžiu *skūr̃à* grindžiamą žodį *skūr̃inis ap̃inastris* Km (628) / *skūr̃inis p̃araišalas* Ūdr (627) ir kt.¹⁷

Nagrinėjamų būdvardžių akcentuacijai nemažą poveikį gali turėti ir kirčiavimo analogija, pvz.: *rudeñinis, -ė* – *vasar̃inis, -ė* – *pavasarĩnis, -ė* (žr. Klimavičius 1977, 73–74; Kniūkšta 1979, 129–131; Skardžius 1963, 7). Ko gero, analogija aiškintinas ir vedinio *žas̃inis, -ė* (: *žas̃is* 4) Lkš (513) šakninis kirtis, plg. *ántinis, -ė* – *vìšt̃inis, -ė* – *žās̃inis, -ė* Mrj (606) ir kt. Tikėtina, kad kai kuriais atvejais šaknies arba priesagos kirtis gali būti apibendrintas ir naujai, pvz.: *mēs̃inis, -ė* (: *mēs̃à* 4)

¹⁶ Panašūs akcentuacijos polinkiai būdingi ir vardažodiniams priesagos *-inis, -inė* daiktavardžiams (Lazauskaitė 1997, 190–206; Ragaišienė 2012a, 116–123; Ragaišienė 2019, 6).

¹⁷ Apibendrinančių išvadų negalima daryti, nes dalyje rankraščių nagrinėjamų būdvardžių nurodytos tik vienaskaitos vardininko formos.

Rmš (536) / *mėšinis*, -ė Nmj (610), *kiaūlinis*, -ė (: *kiaūlė* 2) Lkč (514), Nmj (610) / *kiaul̃inis*, -ė Vlb (623), *žirñinis*, -ė (plg. *žirnis* 1, la. *ziřnis*) Skrs (466).

Nagrinėjamų vedinių šakninis kirtis gali būti nulemtas ir morfonologinių veiksnių (plg. Mikulėnienė 2006, 89–96; Lazauskaitė-Ragaišienė 2008, 99). Pagal pirmąją kirčiuotę aukštaičių šnektose dažniau linkstama kirčiuoti tuos priesagos -inis, -ė būdvardžius, kurių šaknies pagrindą sudaro ilgieji balsiai ar diftongoidai *ie*, *uo*, pvz.: *kiėminis*, -ė, *mėšinis*, -ė, *skūr̃inis*, -ė, *stóginis*, -ė, *žās̃inis*, -ė ir kt. (Ragaišienė 2010, 136; plg. Kazlauskaitė 2018, 146–147). Iš turimos medžiagos matyti, kad dauguma šių vedinių yra grindžiami kilnojamojo kirčiavimo nežymėtosios priegaidės pamatiniais žodžiais, plg. dar *leñtinis*, -ė (: *lentà* 4). Darytina prielaida, kad jų akcentuacijai mažesnę įtaką turi pamatinių žodžių akcentinis statusas, jie lengviau veikiami kirčiavimo įvairavimą lemiančių veiksnių (Ragaišienė 2016, 176).

Straipsnyje nagrinėjamų būdvardžių kirčiavimas susijęs ir su pamatinių žodžių akcentuacijos polinkiais. Vakarų aukštaičių kauniškių šnektose yra nemažai daiktavardžių turinčių du (rečiau tris) kirčiavimo variantus (Ragaišienė 2019, 3–15). Taigi su pamatinių žodžių dvejomis kirčiais sietinas kai kurių vedinių kirčiavimo variantų atsiradimas, plg. *bit̃is* (4) → *bit̃inis*, -ė (2) ir *bit̃ė* (2) → *bit̃inis*, -ė (1), pvz.: *bit̃iniai perai* Brz (548) / *bit̃inis avil̃ys* Skr (550), *bit̃iniai rémai* Skr (550); plg. dar *mus̃is* (4), *mus̃ė* (4) → *mus̃inis*, -ė (2), pvz., *mus̃iniai milt̃ai* Všt (620) ir kt.¹⁸ Priesaginis būdvardžių *bit̃inis*, -ė ir *mus̃inis*, -ė, grindžiamų senaisiais *i* kamieno oksitonais *bit̃is* ir *mus̃is* (/ *mus̃ė*), kirtis, ko gero, paveldėtas iš seno (plg. Eckert 1983, 183; Mažiulis 1988, 147). Priesagos kirčio išlaikymas gali būti aiškinamas ir kirčiavimo analogija, plg. *trañiniai*, *bit̃iniai perai* Brz (548).

Tiriamų šnektų rankraštiniuose šaltiniuose rasta ir daugiau senojo kirčiavimo reliktų. Tikėtina, kad pamatinio daiktavardžio *béržas* (plg. la. *bērzs*, *bērza*) šakninį kirtį išlaikęs vedinys *béržinis*, -ė Všt (620)¹⁹. Vakarų aukštaičių kauniškių šnektose, kaip ir gretimame pietų aukštaičių plote, šio būdvardžio vyrauja priesaginio kirčiavimo formos, pvz.: *berž̃inis*, -ė Vlk (495), Agr (532), KNm (546), Brz (548), Skr (550), Kzl (567), Išl (570), Drs (571), Kbr (582), Šns (585), Snv (586), Plt (587), Pšl (588), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Nmj (610), Všt (620), Grž (621), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626), Žls (640)²⁰. Su senaisiais baritonais siejamų vedinių priesaginis kirtis gali būti susiformavęs palyginti neseniai, t. y. apibendrintas naujai analogijos būdu, plg. dar *tuřgus* (2) → *tuřginis*, -ė → *turg̃inis*, -ė Pjv (603) ir kt.²¹ Nors tiriamuose šaltiniuose nerasta daiktavardžio *turgus* galūninio

¹⁸ Rankraštiniuose šaltiniuose paliudytos *i* kamieno formos ir kitų linksnių, pvz.: *bit̃is*, *bit̃iės* KNm (546), Brz (548), *bit̃vs* Sdg (490) ir kt.

¹⁹ Manoma, kad daiktavardis *beržas* iš seno galėjo priklausyti pastovaus kirčiavimo tipui (žr. Trautmann 1923, 32; Fraenkel 1962, 40–41; Mažiulis 1988, 138; Sabaliauskas 1990, 39 ir kt.).

²⁰ Pietų aukštaičių šnektose vartojamos tik antrosios kirčiuotės formos (žr. Ragaišienė 2010, 247).

²¹ Lingvistinėje literatūroje daiktavardis *turgus* laikomas senuoju baritonu (Būga 1958, 430; 1959, 45, 763; Skardžius 1943, 14). M. Daukšos raštai taip pat liudija šio žodžio šakninį kirtį (Skardžius 1935, 124; Kudzinowski 1977, 373).

kirčiavimo formų, neatmestina galimybė, kad priesaginio kirčiavimo varianto atsiradimas gali būti nulemtas ir pamatinio žodžio oksitoninio kirčio, plg. *turgùs* (4) → *turgìnìs*, -*ė*²².

4.2. Rankraštiniuose šaltiniuose rasta dešimt pirmosios kirčiuotės priesagos *-uotas*, *-a* būdvardžių. Vakarų aukštaičių kauniškių šnektose šių vedinių kirčio vieta nulemta pamatinių žodžių akcentuacijos. Būdvardžius, grindžiamus pirmosios kirčiuotės daiktavardžiais, dažniausiai linkstama kirčiuoti šaknyje, pvz.: *káuluotas*, *-a* (: *káulas* 1, plg. la. *kaũls*) Vlk (495), Glč (626), KNm (546), Šns (585), Snv (586), Nmj (610), Ldv (624), *krúmuotas*, *-a* (: *krúmas* 1, plg. la. *krũms*) Glč (626), Žls (640) ir kt. Vediniai, susiję su kilnojamojo kirčiavimo žodžiais, kirčiuojami priesagoje, pvz.: *langúotas*, *-a* (: *lángas* 3) Dgl (439), Vlk (495), Brz (548), Šns (585), Snv (586), Pjv (603), Klm (604), Nmj (610), Dkš (625), *taukúotas*, *-a* (: *taukaĩ* 3) Nmj (610) ir kt.

Tik vedinio *kalnuotas*, *-a* įvairuoja kirčio vieta, pvz.: *kalnúotas*, *-a* Dgl (439), Čk (469), KNm (546), Vlk (495), Brz (548), Išl (570), Jz (591), Pjv (603), Klm (604), Mrj (606), Igl (607), Nmj (610), Všt (620), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626) / *kálnuotas*, *-a* Mrg (553), Kzl (567), Šns (585), Snv (586), Igl (607), Glč (626), Žls (640). Šio būdvardžio dvejetainis kirtis nulemtas pamatinio daiktavardžio *kalnas* akcentinių paradigų įvairavimo, plg. *kálnas* (3, plg. la. *kaľns*) → *kalnúotas*, *-a* / *kálnas* (1) → *kálnuotas*, *-a*²³. Iš pateiktų duomenų matyti, kad vakarų aukštaičių kauniškių šnektose XX a. 6–7 deš. vedinio *kalnuotas*, *-a* labiau paplitusios buvo senesnėmis laikytinos priesaginio kirčiavimo formos. Tai patvirtina ir „Lietuvių kalbos atlaso“ medžiaga – šakninio kirčiavimo formos tiriamoje patarmėje XX a. antroje pusėje dažniausiai vartotos kaip gretiminės (LKA III 145, žml. Nr. 133).

Tikėtina, kad polinkis apibendrinti aptariamų vedinių priesagos kirtį gali būti gana vėlyvas²⁴. Šią prielaidą, kad ir netiesiogiai, remia 1991 m. išleisto „Lietuvių kalbos atlaso“ medžiaga. Tai rodo būdvardžių *gysluotas* ir *plunksnuotas*, grindžiamų baritoninio kirčiavimo žodžiais *gýsla*²⁵ ir *plùksna*, akcentuacijos polinkiai – tiriamose šnektose šių vedinių labiau paplitusios priesaginio kirčiavimo formos (LKA III 144–145, žml. Nr. 131, 133). Priesaginio kirčiavimo modelio įsigalėjimą rodo ir analogiškai kirčiuojami priesagos *-otas*, *-a* vediniai *gyslotas* ir *plunksnotas* (LKA III 144–145, žml. Nr. 131, 133)²⁶. Neretai abiejų priesagų būdvardžiai vartojami toje pačioje šnektose. Vienur jie kirčiuojami pagal tą patį modelį, kitur skiriami kirčio vieta. Didesnio ploto,

²² „Lietuvių kalbos žodyno“ medžiaga rodo, kad vakarų aukštaičių kauniškių šnektose žodžio *turgus* vartojamos ir ketvirtosios kirčiuotės formos (LKŽe).

²³ Tiriamose šnektose žodis *kalnas* turi pirmosios ir trečiosios kirčiuotės gretybų, pvz.: *kalnaĩ* Kln (398), Pl (434), Brz (548), Pjv (603), Nmj (610), *kalnū* Slv (510), Vln (468), Všt (620), *kalnaĩs* Ldv (624) / *kálnai* Slv (510), NjŪ (608), *kálnų* Grk (399), Skrs (466), *kálnais* Vln (468) ir kt. Abu akcentinius variantus liudija ir kiti tiriamojo laikotarpio vakarų aukštaičių kauniškių šaltiniai (žr. Senkus 1960a, 160 = 2006, 214).

²⁴ Šiai prielaidai pagrįsti būtina atlikti skirtingu laiku užrašytų vedinių analizę.

²⁵ Vakarų aukštaičių šnektose kaip gretiminės vartojamos ir *ė* kamieno formos *gýslė* (1) / *gyslė* (4) LKŽe. Zanavykų ir Kazlų Rūdės šnektose šios formos užfiksuotos tik patarlėse, mįslėse ir pan. (Švambarytė, Čepaitienė 2003, 457; Pupkis 2008, 237).

²⁶ Rankraštiniuose šaltiniuose priesagos *-otas*, *-a* vedinių rasta tik pora, pvz.: *pilvótas*, *-a* Šns (585), Snv (586).

kuriame vyrautų šių žodžių šakninio arba priesaginio kirčiavimo formos, nustatyti nepavyko. Tai rodo, kad aptariamų vedinių kirčiavimas dar nenusistovėjęs, abu modeliai tiriamose šnektose veikia sanklodos principu.

4.3. Tiriamuose šaltiniuose rasti aštuoni priesagos *-ėtas*, *-a* vediniai. Šie būdvardžiai, nepriklausomai nuo jų pamatinių žodžių akcentuacijos, dažniausiai kirčiuojami priesagoje, pvz.: *molėtas*, *-a* (: *mólis* 1, plg. la. *māls*) Dgl (439), Jtj (493), KNm (546), Snv (586), Jz (591), Nmj (610), Všt (620), Ldv (624), *pūslėtas*, *-a* (: *pūslė* 4) Dgl (439), Jtj (493), (513), KNm (546), Brz (548), Kzl (567), Išl (570), Snv (586), Plt (587), Pšl (588), Klm (604), Igl (607), Nmj (610), Všt (620), Ldv (624) ir kt. (plg. Senkus 1972, 175–176 = 2006, 340). Tik būdvardis *kaulėtas*, *-a* turi kirčiavimo gretybių, pvz.: *káulėtas*, *-a* KNm (546), Brz (548), Išl (570), Snv (586), Pšl (588), Pjv (603), Klm (604), Igl (607), Nmj (610), Dkš (625), Glč (626), Žls (640) / *kaulėtas*, *-a* Dgl (439), Jz (591), Mrj (606) ir kt. Tikėtina, kad šio vedinio šakninis kirtis yra paveldėtas iš seno, plg. *káulėtas*, *-a* (: *káulas* 1, plg. la. *kaũls*). Jo išlaikymas, ko gero, aiškintinas kirčiavimo analogija, plg. *káuluotas*, *-a* ir *káulėtas*, *-a*. Vedinio *kaulėtas*, *-a* priesaginis kirtis gali būti nulemtas tiek pamatinio žodžio kilnojamosios paradigmos, sietinos su kuopine daugiskaita (*kaulai*)²⁷, tiek priesagos *-ėtas*, *-a* vedinių kirčiavimo analogijos (*žolėtas*, *-a*).

4.4. Rankraštiniuose šaltiniuose pateikta duomenų ir apie būdvardžių *geltonas*, *-a* ir *raudonas*, *-a* kirčiavimą. Šių žodžių daugiausia užrašyta vyriškosios giminės daugiskaitos vardininko formų. Tiriamose šnektose jie dažniausiai kirčiuojami pagal pastovaus kirčiavimo paradigmą, pvz.: *raudóni* Pl (434), Čk (469), Vlk (495), Pdr (533), KNm (546), Lkš (513), Knk (516), Agr (532), Žvr (547), Brz (548), Skr (550), Kzl (567), Išl (570), Šns (585), Plt (587), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Všt (620), Grž (621), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626), Lbv (638) ir kt. Aptariamų būdvardžių užrašyta tik pavienių kilnojamojo kirčiavimo formų, pvz.: *raudonū* Kln (398), *raudonaĩs* Grd (465), plg. dar *mėlynū* Agr (532) ir kt. Patarmės plote žodžių *geltónas*, *-a* ir *raudónas*, *-a* vyraujančią kamieno kirtį patvirtina ir „Lietuvių kalbos atlaso“ medžiaga (žr. LKA II 129–130, žml. Nr. 112). Kilnojamojo kirčio formų vartojimas gali būti nulemtas įvairių priešasčių – dimocijos, sistemos atitikties, kirčiavimo analogijos ir kt. veiksmių.

5. Kirčiavimo variantų paplitimas vakarų aukštaičių kauniškių patarmės plote

Vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje būdvardžiai toje pačioje šnektose kirčiavimo gretybių turi retai – daugumoje šnektų rasta tik po vieną ar du atvejus (žr. lentelę). Tai rodo, kad nagrinėjami žodžiai šnektose kirčiuojami ne pramaišiu, o pagal vieną kurią akcentinę paradigmą.

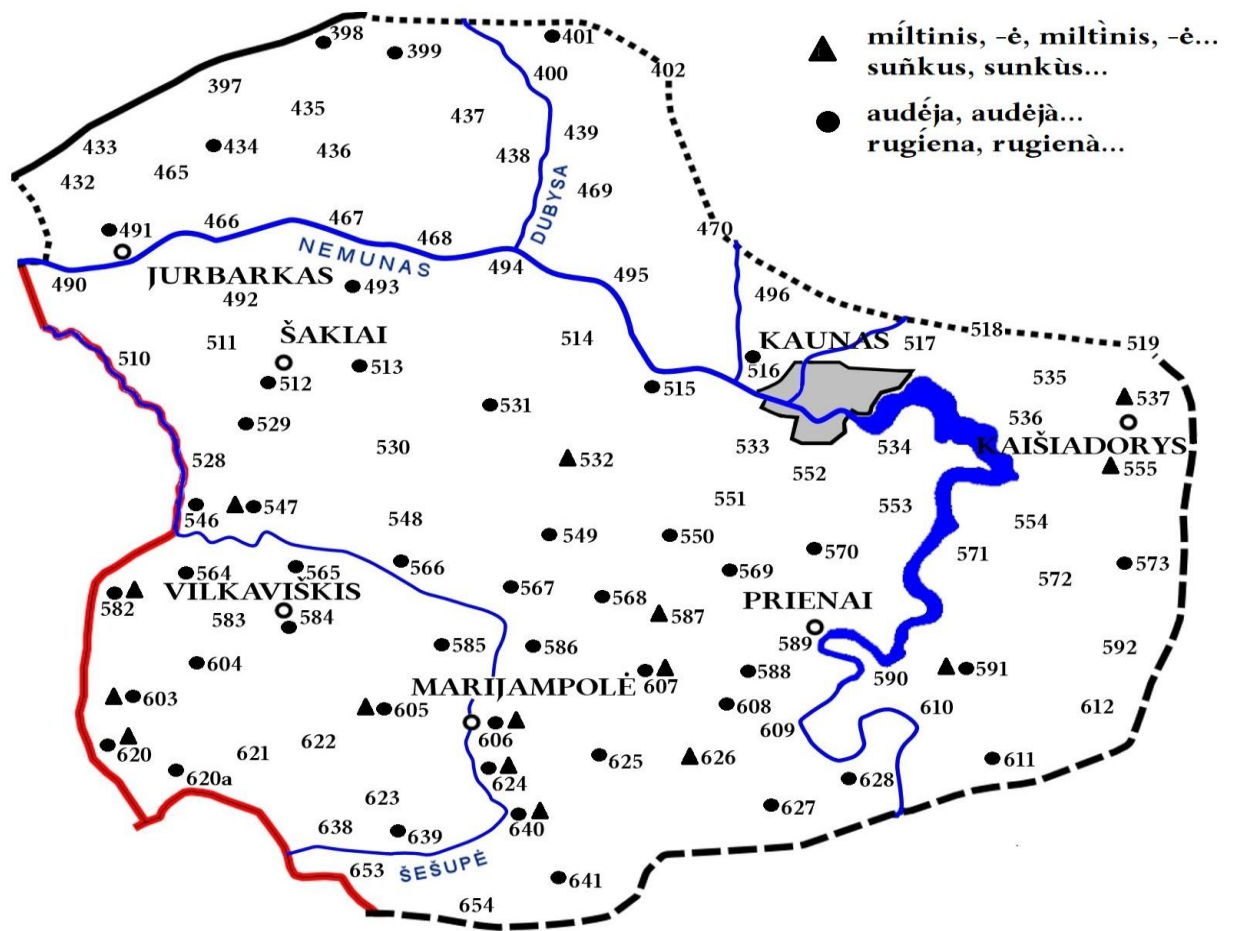
²⁷ Tiriamose šnektose užrašyta vyriškosios giminės daiktavardžių daugiskaitos vardininko formų, skiriamų ne tik kirčio vieta, bet ir reikšmėmis (žr. Senkus 1960a, 160 = 2006, 214; Sakalauskiene 2013, 28).

Lentelė. Toje pačioje šnektoje rasti būdvardžių formų kirčiavimo variantai

Vakarų aukštaičių kauniškių šnekta (punkto numeris)	Būdvardis
Agr (532)	<i>brangūs, -i / bránęus, -i, mólinis, -ė / molinis, -ė, vištinis, -ė / vištinis, -ė</i>
Kš (537)	<i>(su) báltu / baltù</i>
Žžm (555)	<i>suñkus / sunkus</i>
Plt (587)	<i>brangūs / brángi</i>
Kbr (582)	<i>mólinis, -ė / molinis, -ė</i>
Jz (591)	<i>(su) báltu / baltù, šáltu / šaltù</i>
Pjv (603)	<i>giėdras / giedrùs, gùdras / gudrùs, stipras / stiprùs, vikras / vikrùs</i>
Ktr (605)	<i>miltinis, -ė / miltinis, -ė</i>
Mrj (606)	<i>miltinis, -ė / miltinis, -ė</i>
Igl (607)	<i>kalnúotas, -a / kálnuotas, -a</i>
Všt (620)	<i>bėržinis, -ė / beržinis, -ė</i>
Ldv (624)	<i>miltinis, -ė / miltinis, -ė, priešakinis, -ė / priešakinis, -ė, šventadiėninis, -ė / šventadiėninis, -ė</i>
Glč (626)	<i>kalnúotas, -a / kálnuotas, -a</i>
Žls (640)	<i>brángus / brangùs</i>

Neaišku, kuris iš vartojamų žodžio akcentinių variantų šnektoje yra vyraujantis. Neretai atsakant į anketų klausimus nurodomos tik vienaskaitos ir (arba) daugiskaitos vardininko formos (žr. lentelėje pateiktus duomenis).

Palyginus nagrinėjamų būdvardžių ir daugiaskiemenių daiktavardžių kirčiavimo variantų toje pačioje šnektoje paplitimą, matyti, kad esama arealinių skirtumų (žr. pav.).

Pav. Toje pačioje šnektose rastų būdvardžių ir daugiaskiemenių daiktavardžių formų kirčiavimo variantų paplitimas

Daugiaskiemeniai daiktavardžiai akcentinių gretybių toje pačioje šnektose, galima sakyti, turi visame patarmės plote. Dvejopai kirčiuojamų būdvardžių daugiausia užrašyta palyginti nedidelėje patarmės dalyje – vakarinėse ir pietinėse šnektose, t. y. Vilkaviškio, Marijampolės ir Prienų rajonams priklausančiose gyvenamosiose vietovėse (plg. dar LKA III 144–145, žml. Nr. 131, 133). Čia daugiausia rasta ir kirčiavimo gretybių toje pačioje šnektose turinčių daugiaskiemenių daiktavardžių (Ragaišienė 2019, 13–14). Taigi XX a. 6–7 deš. rankraštinių šaltinių medžiaga rodo du svarbius dalykus. Pirma, nevienodą aptariamų žodžių akcentinių variantų paplitimą vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje. Antra, patvirtina prielaidas, kad esama didesnio vientiso ploto, kuriame variantiškumas kaip reiškinys, palyginti su gretimomis šnektomis, yra intensyviausias (Ragaišienė 2019, 14).

Pastebėtina, kad kirčiavimo gretybių daugiausia toje pačioje šnekte turinčios vakarinės Marijampolės ir Vilkaviškio rajonų šnektos yra greta pietvakarinio pietų aukštaičių patarmės arealo, laikomo akcentinio variantiškumo centru (žr. pav., plg. Ragaišienė 2010, 139)²⁸.

6. Išvados

Atlikus vakarų aukštaičių kauniškių patarmės XX a. 6–7 deš. rankraštiniuose šaltiniuose rastų būdvardžių kirčiavimo analizę darytinios šios išvados:

1. Dviskiemenių *u* kamieno vyriškosios giminės (gana retai pasitaikantis *īā* kamieno moteriškosios giminės) būdvardžių vienaskaitos vardininko formų kamieno kirtis gali būti paveldėtas iš seno. Šių formų šakninio kirčio išlaikymas sietinas su kamiene kirčiuojamomis bevardės giminės formomis (*suñku*, *šviēsu*) ir senojo *o* kamieno būdvardžiais (*suñkas* : *suñkus*).

2. Vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje daugiaskiemeniams būdvardžiams būdingi skirtingi akcentuacijos polinkiai. Iš nagrinėjamų būdvardžių labiausiai įvairuoja priesagos *-inis*, *-ė* vedinių kirčiavimas. Daugiau nei trečdalis jų kirčiuojami pagal dvi akcentines paradigmas, t. y. turi pirmosios ir antrosios kirčiuočių gretybių. Priesagos *-inis*, *-ė* vedinių kirčiavimas tik iš dalies susijęs su pamatinių žodžių akcentuacija. Priesagos *-ėtas*, *-a* vediniai, nepriklausomai nuo pamatinių žodžių akcentuacijos, dažniausiai kirčiuojami pagal antrąją akcentinę paradigmą. Tik priesagos *-uotas*, *-a* vedinių, dažniausiai kirčiuojamų pagal vieną akcentinę paradigmą, kirčiavimas nulemtas pamatinių žodžių akcentinio statuso, plg. *krúmuotas*, *-a* (: *krúmas* 1), *langúotas*, *-a* (: *lángas* 3).

3. Daugiaskiemenių būdvardžių, kaip ir daiktavardžių, kirčiavimo įvairavimas nulemtas ne vienos kurios priežasties, o viso jų komplekso: 1) pamatinių žodžių akcentuacijos įvairavimo; 2) to paties darybos tipo vedinių kirčiavimo analogijos; 3) dviejų daugiskaitų – paprastosios ir kuopinės – akcentinio ir semantinio modelio; 4) semantikos.

4. Tiriamoji medžiaga rodo nevienodą arealinį būdvardžių kirčiavimo variantų paplitimą patarmės plote – daugiausia toje pačioje šnekte dvejopai kirčiuojamų žodžių ir (arba) jų formų rasta vakarinėje ir pietinėje dalyje.

Literatūra

- Bacevičiūtė, Rima 2004, *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
 Bacevičiūtė, Rima (sud.) 2006, *Šakių šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
 Bacevičiūtė, Rima, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa (sud.) 2004, *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

²⁸ Žr. įkliją tarp 140 ir 141 psl.

- Bakšienė, Rima (sud.) 2019, *Daukšių apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Būga, Kazimieras 1958, 1961, *Rinktiniai raštai* 1, 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Eckert, Rainer 1983, *Die Nominalstämme auf -i im Baltischen unter besonderer Berücksichtigung des Slawischen*, Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft.
- Eigminas, Kazimieras 1981, Kirtis ir priegaidė, *Universitas lingvarum Litoaniae*, Vilnius: Mokslas, 46–49.
- Fraenkel, Eduard 1962, *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Grenda, Česlovas 1956, *Palomenės punkto aprašas*. Rankraštinis šaltinis, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas.
- Grinaveckienė, Elena 1964, Prieveiksmiui su formantu *-(i)ai* šiaurės vakarų aukštaičių tarmėse, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 7, 179–186.
- Hirt, Hermann 1929, *Indogermanische Grammatik* 5. *Der Akzent*, Heidelberg: Winter.
- Kazlauskaitė, Rūta 2018, Priesagos *-inis, -ė* būdvardžių kirčiavimas rytų aukštaičių patarmėje, *Rytų aukštaičių patarmė: kaita ir pokyčiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 138–175.
- Klimavičius, Jonas 1977, Kaip ir kodėl kinta *-inis* būdvardžių kirčiavimas, *Kalbos kultūra* 14, 52–60.
- Kniūkšta, Pranas 1976, *Priesagos -inis būdvardžiai*, Vilnius: Mokslas.
- Kudzinowski, Czesław 1977, *Indeks-słownik do Daukšos „Postilė“ 2 (O–Ž)*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Lazauskaitė, Vilija 1997, Vardažodinių priesagos *-inis, -inė* daiktavardžių kirčiavimas, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 190–206.
- Lazauskaitė, Vilija 1998, Dėl *u* kamieno būdvardžių ir jų abstraktų kirčiavimo raidos, *Baltistica* 33(1), 65–70.
- Lazauskaitė-Ragaišienė, Vilija 2001, Dviskiemenių *u* kamieno daiktavardžių kirčiavimo raida pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose, *Baltistica* 35(2) 2000, 159–169.
- Lazauskaitė-Ragaišienė, Vilija 2001a, Dviskiemenių *u* kamieno daiktavardžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių paribio šnektose, *Paribio tarmių ir kalbų problemos*, Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė, 97–109.
- Lazauskaitė-Ragaišienė, Vilija 2008, Priesagos *-inis, -ė* būdvardžiai pietinių pietų aukštaičių šnektose, *Žmogus ir žodis* 10 (1), 94–104.

- Leskauskaitė, Asta 2018, Šiaurinių pietų aukštaičių lingvistinis kraštovaizdis XX a. 6–7 dešimtmetyje, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 26–43.
- LKA – Morkūnas Kazys (red.) 1982–1991, *Lietuvių kalbos atlasas*, 2–3, Vilnius: Mokslas.
- LKAP – *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, 2 leid., Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas I–XX*, 1941–2002, elektroninis variantas; red. kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zaborskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008, <http://www.lkz.lt/>.
- Kardelytė, Jadvyga 1960, Linkmenų tarmės fonetika, *Kalbotyra* 2, 5–31.
- Kardelytė, Jadvyga 1975, *Gervėčių tarmė (fonetika ir morfologija)*, Vilnius: Mintis.
- Mažiulis, Vytautas 1988, *Prūsų kalbos etimologinis žodynas* 1 (A–H), Vilnius: Mokslas.
- Mikulėnienė, Danguolė 2005, *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Mikulėnienė, Danguolė 2006, Dėl vakarų baltų įtakos vakarinių lietuvių tarmių kirčiavimo sistemai, *Acta Baltico-Slavica* 30, 89–96.
- Mikulėnienė, Danguolė, Pakerys Antanas, Stundžia Bonifacas 2007, *Bendrinės lietuvių kalbos žinynas*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Pakerys, Antanas 1994, *Akcentologija* 1, Kaunas: Šviesa.
- Pupkis, Aldonas 2008, *Kazlų Rūdos žodynas* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Ragaišienė, Vilija 2010, *Linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse*. Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Ragaišienė, Vilija 2012, Priesagų *-(t)inis, -(t)inė* daiktavardžių kirčiavimo polinkiai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose, *Žmogus ir žodis* 14 (1), 116–123.
- Ragaišienė, Vilija 2012a, Daiktavardžių kirčiavimo polinkiai XX a. 6–7 dešimtmečio pietų aukštaičių rankraštiniuose šaltiniuose, *Respectus Philologicus* 22 (27), 219–231.
- Ragaišienė, Vilija 2015, Būdvardžių kirčiavimo polinkiai Punsko šnekteje, *Leksikologija ir leksikografija* 5, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 274–308.
- Ragaišienė, Vilija 2016, Akcentuacijos sistema ir jos pokyčiai, *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 120–204.
- Ragaišienė, Vilija 2019, Daugiaskiemenių daiktavardžių kirčiavimo polinkiai XX a. 6–7 dešimtmečio vakarų aukštaičių kauniškių šnektų rankraštiniuose šaltiniuose, *Lietuvių kalba* 13, 1–19, <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/268/19>.

- Sabalaiuskas, Algirdas 1990, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.
- Sakalauskiene, Vilija (sud.) 2013, *Jurbarko apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Salys, Antanas 1935, *Lietuvių kalbos tarmės* (rankraščio teisėmis), Tübingenas, Kaunas.
- Senkus, Juozas, 1960, Kapsų-zanavykų tarmių būdvardžio ir skaitvardžio kaitybos bruožai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 133–159 [= Senkus Juozas, 2006, *Kalbotyros darbai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 225–252].
- Senkus, Juozas, 1960a, Daiktavardžių linksniavimo kapsų ir zanavykų tarmėse bruožai, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, A serija, 2 (9), 157–171 [= Senkus Juozas, 2006, *Kalbotyros darbai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 211–224].
- Senkus, Juozas, 1972, Kapsų-zanavykų tarmių priesaginės vardažodžių darybos bruožai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 13, 143–187 [= Senkus Juozas, 2006, *Kalbotyros darbai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 304–353].
- Skardžius, Pranas 1935, *Daukšos akcentologija*, Kaunas: V.D.U. Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidinys.
- Skardžius, Pranas 1943, *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius.
- Skardžius, Pranas 1963, Priesagos -inis būdvardžių kirčiavimas, *Gimtoji kalba* 2 (20), 4–8.
- Stundžia, Bonifacas 1995, *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Švambarytė, Janina, Giedrė Čepaitienė (sud.) 2003, *Zanavykų šnektos žodynas* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Trautmann, Reinhold 1923, *Baltisch-Slawisches Wörterbuch*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Universitas lingvarum Litvaniae*, Vilnius: Mokslas.
- Vanags, Pēteris, 1990, u kamieno būdvardžių likimas lietuvių kalboje, *Lituanistica* 3, 75–81.
- Zinkevičius, Zigmas, 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Zigmas 1981, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 2, Vilnius: Mokslas.

Vakarų aukštaičių kauniškių gyvenamųjų vietovių (*Lietuvių kalbos atlaso* punktų) sutrumpinimai

- Agr (532) – Aguikiškė, Kazlų Rūdės sav.
Alv (583) – Alvitas, Vilkaviškio r.
Arm (534) – Armališkės, Kaūno r.
Brz (548) – Barzdaĩ, Šakiū r.
Čk (469) – Čėkiškė, Kaūno r.
Dgl (439) – Daugėliškiei, Kaūno r.
Dkš (625) – Daukšiai, Marijampolės r.
Drs (571) – Darsūniškis, Kaišiadoriū r.
Glč (626) – Gelčiai, Marijampolės r.
Grd (465) – Girdžiai, Jurbarko r.

Grk (399) – Girkalnis, Rasėinių r.
Grp (612) – Gripiškės, Priėnų r.
Grl (552) – Garliavà
Grž (621) – Gražiškiai, Vilkaviškio r.
Igl (607) – Igliáuka, Marijampolės r.
Išl (570) – Išlaužas, Priėnų r.
Jrb (491) – Jurbarkas
Jtj (493) – Jotijà, Šakių r.
Jz (591) – Jiėznas, Priėnų r.
Kbr (582) – Kybártai, Vilkaviškio r.
Klm (604) – Klampučiai, Vilkaviškio r.
Kln (398) – Kalnùjai, Rasėinių r.
Klv (572) – Kálviai, Kaišiadorių r.
Klvr (639) – Kalvarijà
Knk (516) – Kaniūkai, Kaūno r.
KNm (546) – Kudirkos Naūmiestis, Šakių r.
Krm (517) – Karmélava, Kaūno r.
Krn (628) – Kriauniaĩ, Alytaūs r.
Kš (537) – Kaišiadórys
Ktr (605) – Ketùrvalakiai, Vilkaviškio r.
KzR (549) – Kazlų Rūdà
Kzl (567) – Kazliškiai, Kazlų Rūdòs sav.
Lbv (638) – Liubàvas, Kalvarijòs sav.
Ldv (624) – Liudvinàvas, Marijampolės r.
Lkč (514) – Lekėčiai, Šakių r.
Lkš (513) – Lukšiai, Šakių r.
Lnč (401) – Leñčiai, Rasėinių r.
Mrj (606) – Marijampolė
NjŪ (608) – Naujójì Ūtà, Priėnų r.
Nmj (610) – Nemajúnai, Birstono sav.
Pdr (533) – Póderiškiai, Kaūno r.
Pjv (603) – Paje vonýs, Vilkaviškio r.
Pl (434) – Pauliai, Jurbarko r.
Plm (519) – Palómenė, Kaišiadorių r.
Plt (587) – Plùtiškės, Kazlų Rūdòs sav.
Plv (566) – Pìlviškiai, Vilkaviškio r.
Pšl (588) – Pašlavantýs, Priėnų r.
Rmš (536) – Ruñšiskės, Kaišiadorių r.
Sdg (490) – Sudárgas, Šakių r.
Skr (550) – Skriaūdžiai, Priėnų r.
Sks (466) – Skiřsnemunė, Jurbarko r.
Slv (510) – Slavikái, Šakių r.
Snv (586) – Sasnavà, Marijampolės r.
Šns (585) – Šunskai, Marijampolės r.
Ūdr (627) – Ūdrijà, Alytaūs r.
Vgr (620a) – Vygrėliai, Vilkaviškio r.
Vlb (623) – Vilkabaliai, Vilkaviškio r.
Vlk (495) – Vilkijà, Kaūno r.
Vln (468) – Veliuonà, Jurbarko r.
Vrt (432) – Vertimai, Jurbarko r.
Všt (620) – Vištýtis, Vilkaviškio r.
Žl (564) – Žaliójì, Vilkaviškio r.
Žls (640) – Želsvà, Marijampolės r.
Žnd (433) – Žindáičiai, Jurbarko r.
Žvr (547) – Žvirgždáičiai, Šakių r.
Žžm (555) – Žiežmāriai, Kaišiadorių r.

Gauta: 2020-02-27

Priimta: 2020-03-30

